

Thomas Mann nemcsak az elbeszélő irodalomban és politikai jellegű írásaiban alkotott nagyot, hanem esztétikai és irodalomtörténeti tanulmányai is ugyanolyan értékesek. (Goethéről, Tolsztojról, Csehovról stb.)

Nem volt szocialista, vagy kommunista. A polgári korszak egyik legnagyobb kritikai realistája távozott el vele az élkör sorából. Ebben vannak értékei és korlátjai. De olyan polgári író volt, aki tisztán látta, hogy a polgári világ önmagával meghasonlott

válságaiból csakis a szocializmus felé vezethet az emberiség útja. Ennek a nézetének adott hangot többek között Goethéről írott tanulmányában is: „Az új, a szocialista világ, a szervezett egység- és terfvilág, mely szükségtelen, az ész becsületérvését sértő szenvedéseitől, — ez a világ el fog jönni. És a nagy józanság műve lesz, amely mellett rothadt és kispolgárian fojtott lelkeségtől ma már minden tekintetbe jövő, minden idegenkedő szellem hitet tesz.“

Bellyei László

Aristophanes*

Az osztály nélküli ősközösségnek, a törzsi-nemzeti társadalomnak a föld legnagyobb részén akkor lehet, de egyben kell is átalakulnia az államba szervezett osztálytársadalom első, legrimitívebb formájává, midőn a termelőerők fejlődése elérkezik a vashasználathoz: midőn a vasszerszámok, főleg a vasélű eke állandó jelenséggé teszi, hogy egy ember munkája többet termel, mint amennyit maga elfogyaszt, s így a társadalom tagjainak egy része kikapcsolódhat a közvetlen termelő munkából. Az így megszülető első osztálytársadalom, a rabszolgatartó társadalom a maga idején haladó jelenség volt. „Világos — írja Engels — mindaddig, amíg az emberi munka oly kevés volt termelékeny, hogy a szükséges létfenntartási eszközökön felül csak kevés fölösleget szolgáltatott, a termelőerők fokozása, a közlekedés kiterjesztése, az állam és a jog fejlesztése, a művészet és a tudomány megalapozása csakis fokozott munkamegosztás útján volt lehetséges. . . S e munkamegosztás legegyszerűbb, legtermészetesebb formája éppen a rabszolgaság volt. Az ókori, különösen a görög világ történelmi adottságai mellett egy osztályellentéteken alapuló társadalomhoz való előrehaladás csakis a rabszolgaság formájában mehetett végbe.“ A görögöknél a vashasználat általánossá válása alapján indult homlásnak az ősközösségi társadalom, és szökött virágba a rabszolgatartó állam (nem előbb, mint pl. az ún. potamikus civilizációk, Egyiptom, Mezopotámia népeinél és nem jóval később, mint pl. Európa északbra lakó népeinél). Innen van, amit Marx állapít meg a görögökről az emberiség gyermekkorának, az ókorának többi népeivel szembeállítva őket: „Vannak neveletlen gyermekek és koránvén gyermekek. A régi népek közül sokan tartoznak ebbe a kategóriába. Normális gyermekek a görögök voltak. Művészetük varázsa

nem áll ellentétben a fejletlen társadalmi fokkal amelyen létrejött... inkább annak eredménye és elválaszthatatlanul azzal függ össze...“ Aristophanes művésze része, és pedig egyik legértékesebb része az emberiség gyermekora utólréhetetlen varázsát lehelő görög művészetnek; mint ilyen, természetesen tartja és érzi a rabszolgaságot, amely akkor a haladást szolgálta. Semmi sem volna elhibázottabb, mint azon megütközni, hogy, amidőn a vagyoni egyenlőtlenség megszüntetésének kísérleteiről ír, magától értetődően csak a rabszolgatartók egyenlősége lebeg szeme előtt:

„Akarom hát, hogy mindenki egész vagyonát
[közjóra bocsássa,
S éljen kiki a közalapról, és ne legyen dús ez,
[nyomorult az;
S ne szántson *amáz* sok földet, amíg *ennek*
[még sírhelye sincsen;
S ne tartson egyik nagy szolgálhadat, míg más
[egy inasgyereket sem;
Hanem *egy* legyen a közös életmód,
s mindenkire nézve hasonló.“

Csak látszólag mond ellent ennek az alapfel-fogásnak az, ha költőnk helyesli, hogy a peloponnesosi háború egyik utolsó nagy tengeri csatájában (az Arginussai szigeteknél) hősiésen küzdő rabszolgáknak Athén jutalmul szabadságot és polgárjogot adott: ez a kivételes eljárás ugyanis nem gyengítette, ellenkezőleg erősítette a rabszolgatartó demokráciát, mert arra ösztönözte a rabszolgákat, hogy válságos pillanatokban ne hagyják cserbe uraikat.

Aristophanes azonban nemcsak az emberiség gyermekkorának, a maga idején haladó rabszolgatartó-társadalomnak a költője, nemcsak a normális gyermekkor báját sugárzó görög művészetnek egyik kiemelkedő alkotója — hanem ezenkívül az athéni demokrá-

*A Szeged Városi Békébizottság Aristophanes emlékünepségén elhangzott megemlékezés.

cia társadalmának poétája is. Az ókorban elkerülhetetlen volt, hogy jogtalan rabszolgák verejtékes munkája vigye előbbre az emberi fejlődést, de az már nem volt mindig elkerülhetetlen, hogy a rabszolgatartók körén belül is ég és föld különbség válassza el egyfelől az egészen szűkkörű kiváltságosokat, akik a civilizáció minden hatalmát, minden áldását monopolizálták, s másfelől a termeléstől teljesen még el nem szakadt tömegeket, akik számára nem volt ismeretlen a munka íze. A rabszolgatartó világ virágzó korszakainak fejlődésében mindig azok a társadalmak jártak az élen, ahol legalább a rabszolgatartók osztályának mentül több tagja, néha egy-egy állam egész szabad polgársága jutott a közügyekbe való beleszólás; a műveltség elsajátítása jogához, és tényleges lehetőségéhez. Az ilyen rabszolgatartó társadalom iskolapéldája az athéni demokrácia volt. S az az irodalmi műfaj, amelynek messze legkiemelkedőbb képviselője Aristophanes, éppen itt, az athéni demokrácia szabad társadalmi légkörében szökött virágba. Az irodalomtörténet ó-atikai komédiának mondja a műfajt; egyik alapvető vonása az, hogy nem egyszerűen a szórakoztatás kedvéért neveteti meg közönségét, hanem mély politikai felelősségerzettől áthatva a megjavítás, a nép (görögül demos) valódi érdekeinek szolgálata céljából tesz maró szatírával neveltség tárgyává mindent, amint az adott pillanatban károsnak lát, és mindenkit, névszerint is, bátran, pozícióra való tekintet nélkül, aki a népet rossz irányba vezet. Aristophanes félreérthetetlenül ezt tekinti írói hivatásának s ez az athéni demokrácia talajából táplálkozó felelősségteljes közügy-szolgálat, haza- és népszere-tet, írói nagyságának legjelentősebb eleme. Az Acharnae-beliekben mondja tréfásan: Ne engedjék át azt athéniék Aiginát az ellenségnek, hiszen az őt, a költőt szeretné minden áron megkaparintani, akinek ezen a szigeten van földje, s aki aranyat ér:

„... mert igazat mond ő ezután is

Vígjátékaiiban, s jóra tanít, és boldogságra vezérel.“

A Lovagokban így jellemzi a vígjátéki szatíra célját:

„Csuffá tenni a rossz embert, gáncsra nem [mélto dolog,

Sőt becsület a jobbaknak, ha ki helyesen [ítél.“

A Felhőkben pedig büszkén említi, hogy a mindenható demagógot, Kleont sem félt gúny tárgyává tenni: „Így Kleont, hatalma tetőpontján hasba vágtam én...“. S midőn a kipelegérezett Kleon, egyébként sikertelenül, perbefogja, zaklatja, tetleg bántalmaztatja a költőt, Aristophanes mindezt úgy tekinti, mint ami dicsőségére válik, hiszen a lehatalmasabbak bűneinek leleplezésétől sem visszariadó, bátor szokimondás a közösség érdekében, —

ez éppen a komédiaíró dolga az athéni demokráciában.

Aristophanes írói működésének társadalmi hátterét sematikusan, a valóságot meghamisítva jellemeznénk azonban, ha őt csak, mint a görög rabszolgatartó társadalom s ezen belül az athéni demokrácia költőjét mutatnánk be. Aristophanes természetesen nem általában az athéni demokráciának, hanem e demokrácia egy adott korszakának társadalmi valóságába ágyazva lett azzá a költővé, akit ma, két és fél-évezred után is élvezettel olvasunk. Athén esetében, Engels szavai szerint, egy „rendkívül magasfelettségű államforma, a demokratikus köztársaság, közvetlenül a nemzeti társadalomból fejlődött ki“. A nemzeti szervezeten intézményeinek lassú levedlése az 500-as évek végére befejeződött Athénban. E folyamat legfőbb állomásai Solon törvényhozása, Peisistratos tyrannisa, Kleisthenes reformjai mind egy-egy lépés volt nemcsak az athéni állam valódi állammá fejlődése útján, hanem demokratizálódásának irányában is. Két fenyegető akadályt kellett még elhárítani az athéni népnél, hogy tényleg ura legyen saját államának. Az egyik a görög világnál elmaradottabb társadalmi fejlődési fokot képviselő ó-keleti despota államnak, a perzsa birodalomnak nagy katonai túlerővel végrehajtott hódító kísérlete volt, amely a kisázsiai tengerpart görög városaiiban felévszázaddal előbb csirájában fojtotta el az ott korábban kibontakozó demokratikus fejlődést, s amely győzelme esetén kétségtelenül ugyanezt tette volna Athénben is. Az athéni demokráciát megteremtő nemzedék dárdái Marathon mezején szárazföldön, ugyane generáció ércorrú gyalái pedig egy évtized múlva a Salamis-i öböl két habjain vízi ütközetben kényszerítették csúfos visszavonulásra a perzsa államkolosszus támadó erőit. S ugyane a generáció 462-ben a demokráta párt vezéreinek, köztük Periklesnek a irányításával, elszánt belpolitikai harc után megfosztotta minden befolyásától az Areiopagos elnevezésű athéni tanácsot, amelynek tagjai akkor kizárólag a legvagyonosabb polgárokból kerültek ki, s amely így gátolta az antik demokrácia alapelveinek maradéktalan érvényesülését, hogy az állam ügyeinek intézésében minden állampolgár, tekintet nélkül anyagi helyzetére, egyforma jogokkal bírjon. Ezzel a második akadály is elhárult a demokrácia teljes kibontakozása útjából. Az athéni demokrácia megteremtői dolgozó szabad emberek voltak, Eleusis búzatermő földjein, a Peiraieus kikötő műhelyeiben, kereskedelmi hajók fedélzetén edződtek: hősiökként védték hazájukat a fegyveres harcban a perzsa önkényuralom csapataival szemben, és keményen helytállottak a politikai jogokért folyó küzdelemben a vagyonos osztályok ellenében. A harcaik gyümölcsét élvező utódok méltán tekintettek úgy

vissza reájuk, mint a demokrata állam polgárainak eszményképeire; így emlékezik meg a marathoni harcosok nemzedékéről Aristophanes is, midőn a Felhőkben a megszemélyesített „Igaz beszéd” ezekkel a szavakkal hívogatja magához az athéni ifjút:

„... Hanem e nevelésmód,
Ez az én rendszerem az, mely képzé a hős
[marathoni vívókat!...
Engem válassz hát, ifjú, ne félj, az Igaz s
[jobbfele beszédet.“

A mag, amit e nemzedék elvetett, a 462-t követő évtizedekben hajtotta legszebb virágait. Az athéni állam gondoskodott róla, hogy a gazdag polgárok hatványozott mértékben vállaljanak részt a közösség terheinek viselésében, gondoskodott róla, hogy a munkája után élő egyszerű polgárt napidíj kárpótolja akkor, ha politikai jogainak gyakorlása elszólítja munkahelyéről, gondoskodott róla, hogy a kultúra legremekebb alkotásai az egyszerű athéniak tizezrei számára biztosítsanak felfrissülést, de ugyanakkor lelki nemesedést, a közös ügyért való lelkesedést is sugározzanak az egész polgárság felé. Ez utóbbi célt szolgálták az athéni Akropolis csodás képzőművészeti alkotásai, a Parthenon-templom, a Propylaia oszlopcsarnoka, az Athena-szobrok; de a demokratikus népnevelés leghatékonyabb eszköze a színpad volt, ahol az állam költségén történő előadásokat ingyen nézhette és nézete végig több napig tartó és évente kétszer sorra kerülő Dionysos-ünnep alkalmával tíz- meg tízezer athéni, az egész polgárság. S az államot magáénak tudó nézők tömegének, az egyszerű emberek tízezeinek izlése, gondolata, hazaszeretete, közüggyel törődése ihlette a kor híres tragédia- és komédiaíróit, hiszen az író mindig közönségének dolgozik. Ezt a 462–432 közötti emberöltőt vezető athéni államférfia után Perikles korának mondja a történelem, s Marx megállapítja: „Görögország belső virágzásának csúcspontja Perikles korára... esik.” A periklesi virágkor kellős közepén, feltehetőleg 446-ban i. e., tehát idén éppen 2400 esztendője született athéni szülők gyermekeként Aristophanes. Mindaz, amit a sajnós szükségűv életrajzok és darabjai elárulnak személyéről, azt mutatja, hogy a periklesi kor klasszikus demokráciájának egészséges levegője formálta egyéniségét, adta eszményeit. Itt szívtá magába azt a széleskörű műveltséget is, amely egyebek mellett Homérosztól saját koráig létrejött értékes irodalmi alkotások hosszú sorának az ismeretében nyilvánul meg: komédiái tele vannak hol szószerinti, hol tréfásan travesztált idézetekkel. Itt szokta meg, hogy egész lelkével hazája, népe sorsán csüggyve kövesse figyelemmel a politikai s általában a közélet minden rezdülését, s próbálja a maga módján, vigjátékaival jófelé kormá-

nyozni honfitársait, bátran kigúnyolva minden visszásságot.

Mire azonban Aristophanes 427-ben i. e. első darabját megírta — s azt talán kiskorúsága miatt (mindössze 19 éves volt ekkor) nem saját, hanem másnak a neve alatt előadatta, — vége volt a periklesi aranykornak. 427-től 388-ig tartó írói munkássága, amelynek során mintegy 40 vigjátékot mutatott be (átlagban tehát minden esztendőben egyet), immár Athén hanyatlásának kezdetére esett. Ott t. i., ahol a társadalom belső struktúrájánál fogva a termelő tevékenység egyre nagyobb hányadát rabszolgák végzik, a munka előbb-utóbb lenézetté, megvetetté válik szabad emberek számára, nem is szólva arról, hogy a pusztá vegetálásra szorítva dolgozó rabszolga olcsó munkája megsemmisítő konkurrenciát jelent a létfenntartáson túli igényekkel is rendelkező szabad dolgozók számára. Mint Marx mondja, „a paraszti kisgazdaság ugyanúgy, mint a független kézműipari termelés... a gazdasági alapjai a klasszikus társadalomnak... fennállásának legvirágzóbb korszakában“, ám de Athénben erre az időre már ezek a kisexisztenciák fokozatosan tönkre mentek, s a termelőeszközök rabszolgamunkával dolgoztató nagytulajdonosok kezében kezdtek koncentrálni. Az athéni nép, amely eddig túlnyomórészt dolgozókból állott, kezdett többségében munkátlan, ingyenélő lumpenproletariátussá zúlni, s ezzel az athéni demokrácia intézményei, új társadalmi tartalom kereteivé válván, sokszor kivetkőztek eredeti mivoltukból. Aristophanes a klasszikus demokráciát megteremtő és felvirágoztató két nemzedék nemes eszményei szemzőgéből teszi kritika tárgyává a hanyatlás útjáról lépett kora viszonyait, igyekszik megállítani a lejtőn az egyre mélyebbre süllyedő társadalmat, igyekszik egy csodás írói talentum egész fegyvertárát igénybevéve megsemmisítő kritikával újat állni a züllő új rend végleges meggyökeresedésének szeretett hazájában. Ilyen értelemben állapíthatja meg Engels, hogy „a vigjáték-atyja, Aristophanes... erősen irányzatos költő...“.

Magától értetődő szemében, hogy az állam feladata az egész athéni nép boldogulásának a biztosítása, s hogy evégből a hatalom legfőbb birtokosa a nép kell legyen. Azokat, akik 411-ben demokráciaellenes államesnyibe keveredtek, vétkes ballépést elkövetőknek emlegeti. De gyűlöli azt, aki a demokrata népvezér köntösében véresszájú demagógiát űz; a népet való érdekeinek ártó kalandokba viszi, miközben igazában csak saját hatalmi vágyait, anyagias önzését szolgálja. A korábbi népvezérek, Perikles is, követhettek el egyes hibákat, amiket joggal gúnyolt a komédiaíró, de a tetőtől talpig önző, a de-

mokráciát megcsúfoló demagóg típusa csak most az athéni demokráciának a hanyatlásával jelent meg a közélet színpadán, mindenekelőtt a börcserzöműhely-tulajdonos Kleon személyében. Innen érhető, hogy Aristophanes 424-ben bemutatott Lovagok című darabja az első olyan ó-attikai vígjáték, amely teljes egészében egyetlen politikus, Kleon leleplezésének van szentelve. A meg személyesített athéni népnek, az öreg Demosnak kedvenc szolgája Paphlagon (a név anynyit jelent, mint „tajtétkő, pöfögő“ és a habzó szájú demagógot, Kleont jelöli), aki aljasan hizelegve gazdájának, orránál fogva vezet s ott csalja, lopja meg, ahol éri. Demos két másik szolgája, Nikias és Demosthenes athéni hadvezérek egy minden hájjal megkent piaci hurkaárúst biztatnak fel arra, hogy hízelgésben, szájkodásban Paphlagonon is túltéve, vesse ki Demos kegyeiből, s maga foglalja el a helyét. A hurkaárus — Kleon politikai ellenfeleinek, a lovagoknak (akik a vígjátéki kart alkotják) a biztatásától kisérvé — utólréhetetlen komikumú szócátáiban (az ilyeneket „agon“-nak mondja a görög irodalomtörténet) a Paphlagon fölé kerekedik. A végső érv, amely Paphlagont kegyvesztetté teszi, az, hogy a hurkaárús megnézetli a hűtlen szolga szekrényét, amelyben megtalálják a Demostól ellopottakat. A hurkaárús, Kleon legyőzése után, derék népezerként lép újra a színpadra; átfözve, megfiatalítja Demost is, aki ettől kezdve ismét (mint a demokrácia java idején) józanul dönt ügyeiben, s nem dől be semirekellő demagógoknak. A darab végső kifejlése világosan mutatja (ami különben más Aristophanes-helyek hosszú sorával volna még alátámasztható), hogy meghamisítja az aristophanesi komédia igazi politikai célzatát a polgári irodalomtörténet ama, egykor Magyarországon is széltében elterjedt, irányzata, amelyik arisztokrata-pártúnak, a demokrácia ellenfelének tünteti fel, — mintha csak napjaink valamelyik vígjáték-szerzőjét, mondjuk Urbán Ernőt, a szocializmus és a népi demokrácia ellenségének mondaná valaki, mert kíméletlenül leleplezi a népi demokratikus társadalom pórusaiban megbúvó hibákat. Aristophanes nem a demokráciát ostromozza, ellenkezőleg, feltétlenül hisz benne és szeretné egészségessé, erőssé tenni, s ezért támad gyűlölettel a népet félrevezető, önző demagógiára s az athéni demagóg prototípusaként ábrázolt Kleonra.

Aristophanes látja, hogy a demokrácia lezüllésének legfőbb tényezője az az egyre szaporodó lumpenproletariátus, amelyik a termelőmunkától teljesen elszakadt, — vagy legalább is látja e téren a főtünetet: az athéni állam adta napidíj, amely eredetileg a dolgozó állampolgár számára volt hivatott lehetővé tenni, hogy megélhetése veszélyezte-

tése nélkül otthagyhassa egy-egy napra mesterségét és gyakorolja politikai jogait, részlegesen az államügyek intézésében, — ez a napidíj most naplopók ezrei számára az ingyeneledés eszközeivé válik. S szavazataikat sem egy dolgos kisemberekből álló osztály érdekében használják a különböző demokratikus intézményekben, hanem hiú hatalmaskodási vágyuk kielégítésére s parazita életük anyagi alapjainak biztosítására. Ebben a társadalmi légkörben sokan valósággal belehabarodnak a mindenféle gyülekezetekben, mindenekelőtt az esküdtszékeken való napnap utáni ülésezésbe; ezeket teszi maró gúny tárgyává Aristophanes 422-ben előadott Darazsak c. darabjában. Philokleon (a név magyarra fordítva „Kleon-imádó“) megszállottja az esküdttbíráskodásnak. Fia, Bdelykleon (azaz „Kleon-utáló“) ki akarja gyógyítani hőbortjából s ezért egy szép napon a ház összes kijáratait elzárhatja, hogy apja ne tudjon szokása szerint már-kora reggel indulni az esküdtszékre. Erre megjelennek a ház előtt a többi megrögzött esküdttbíráskodók, a gazdag vádlottakra mérges-füllánkjukat fenő darazsak (akik a darabban a kart alkotják). Az egyik fia világit mécsessel a hajnali szürkületben s a kar és a fiú párbeszéde világosan leleplezi a közjólly helyett immár csak a saját semmittevő éltük kedvéért bíráskodó athéniakat; a fiú apjától fűgét kér, mire a kar.

„Telik ebből a parányi napidíjból,
Ügye-, liszt, fa, paszuly s minden egyéb, har-
[madmagamnak?]

Te pedig fűgét kérsz!“

Bdelykleon a darazsak okvetetlenkedése ellenére otthon tartja apját, aki először egy szelletes jelenet során a ház két kutyája közt tesz esküdtként igazságot, mert képtelen lemondani a bíráskodás szenvedélyéről; a végén azonban mégiscsak kezd rájönni, hogy okosabb dolgok is vannak a világon, mint nap-nap után törvényt ülni.

A parazita élet legelőször a városi lakosság körében kap lábra, amely közelebb van a népgyűlések, esküdtszéki ülések helyéhez s így könnyebben szokik hozzá az állami juttatások jóvoltából való semmittevéshez. A várostól távolabb eső attikai földek parasztjai még nem szoktak el a munkától; hacsak ellenség nem dűlja földjüket, dolgoznak. Ez az osztály még Aristophanes működésének idején is sokat őriz az athéni demokráciát megteremtő marathoni és az azt felvirágoztató Perikles-kori generáció dolgos józanságából. Innen van, hogy komédiaírónk minden rokonszenve az attikai parasztoké, hogy olyan szeretettel ábrázolja falusi életüket, hogy őket tartja csak képesnek az áldott béke visszahozására a görögök közt dűlő testvérharc, a peloponnesosi háború esztelen vérzivatarja közepette. A Béke c. darabban (amelyre még visszatérünk), el kell hen-

geríteni egy nagy sziklát, amely mögött egy barlangban sínylődik „Béke“ istennő. A görögség egy része s az athéniék közül is sokan csak mímelik, mintha a szikla elhúzásán fáradságban valójában háborúpártiak; erre szóval meg a parasztokból álló kar

„No, emberek, fogjuk meg hát; csupán mi, a [parasztok.

Hermes.

Lám, jobban is megy a dolog, gazd' emberek, [tinéktek.

Kar.

Azt mondja, jól megy a dolog: csak rajta, [minden ember.

Hermes:

Földművesek húzák ki csak, más senki, ezt a terhet.“

S mikor aztán tényleg kiszabadul a „Béke“ s nem kell többé ellenségtől tartani a földéken, a parasztok vezetőjének, Trygaiosnak a szavai az újra lehetővé vált munka dícséretébe csapnak át.

„Hallgass reám, nép: a földművesek,

Szerszámukat felvéve, menjenek

Most azonnal a mezőre...

... fölszerelve csillog immár a kapa,

S háromágú rögtörő vas fénye játszik a napon.

Mily szépen vonulnak el, mint egy barátja.

[vagy fasor!

Úgyhogy magam is szeretnék a mezőre menni

[már

És forgatni a kapával valahára földemet.“

Aristophanes mint az igazi, az egész közönség érdekét kiszolgáló demokrácia híve lép fel: Perikles demokráciájáé, akinek népvézéri működésében (mint mondtuk) a komédiaírók kifogásolhattak egyes hibákat, meiléfogásokat, de megvesztegethetőséget, önző anyagias inkorrektséget soha!

„Gyűlölöm a' polgárt, ki városának

Használni lassú, míg gyors ártani;

Úgyes magának, a honnak tettelem“,

olvassuk a Békákban, ahol Aristophanes a zül-
ló athéni társadalom tipikus demagóg politikusa-
sára, a népet áldatlan kalandokba eselő, majd
renegátként az ellenség táborába átálló Alki-
biadesre céloz, akinek soha egyetlen önzetlen
gondolata, cselekedete nem volt, aki kétségte-
lenül ragyogó tehetségét kizárólag a maga üres
nagyraívágása érdekében használta fel, mit
sem törődve azzal, hogy közben tengernyi bajt
zúdít hazájára.

Az önző, a társadalom más tagjainak érde-
keit cinikusan lábbal tipró, a közönségi élet
erkölcsét sutba vágó új nemzedék ideológiá-
ját Athénben az ekkor divatos (részben haladó,
részben, azonban romboló) sophistika nevű
szellemi áramlat egyes tételei adták. Az áram-
lat hivatásos tanítómesterei, a sophisták egye-
bek mellett arra oktattak, hogyan lehet ügyes

szófacsarással egyazon dologról, valamit s
együttal annak az ellenkezőjét is bebizonyí-
tani, aszerint természetesen, hogy egy adott
pillanatban az illető önző egyéni érdeke mit
kíván. A demokrácia tette nagyhatalommá a
görög világban a szónoklás művészetét,
amelynek segítségével a minden fontosabb
ügyben határozó népet meggyőzni lehetett;
a sophistika cinikus nyíltsággal arra tanított,
hogyan lehet a szónoklás-adta hatalommal
a legügyesebben visszaélni, a hallgatóságot
orránál fogva vezetni. — Ezért fordult szem-
be olyan határozottan Aristophanes a sophis-
tika nevelési rendszerrel minden kínálkozó
alkalommal; legcéltudatosabban Felhők c.
darabjában, amelynek átdolgozott kiadása
csonkán maradt reánk. Strepsiades, a régi
vágású attikai parasztot rövidesen lejáró
adósságok réme fenyegeti, amelyeket ficsur
fia zúdított a nyakába, mindenféle úri pasz-
szióval. Hogy kibújhasson az adósság meg-
fizetésének kötelezettsége alól, előbb maga
megy (a valóságtól eltérően sophistának meg-
tett) Sokrates „gondolkozda“ nevű taníté-
zetébe, midőn pedig alkalmatlannak bizonyul
a sophista szófacsarás művészetének elsajá-
títására, fiát, Pheidippidest küldi oda. Mind a
régieket megsemmélyesítő „Igaz beszéd“,
aki a marathoni nemzedéket nevelte, mind
az új, lezüllött ifjúságot nevelő „Hamis be-
széd“ előadja, hogyan, mire tanítaná a fiút,
ha gondjaira bízna. Strepsiades a „Hamis
beszéd“-re bízza drágálatos csemetéjét, —
vesztére, mert igaz, a hamis beszéd adta
tudománnyal sikerül elkergetni a jogos köve-
teléssel előálló hitelezőket, de aztán Pheidip-
pides azt is bebizonyítja, hogy, miután a
vénenber a szólás-mondás szerint kétszer
gyermek, s a gyermeket merő jóakarattól
szokták megverni, neki joga van megverni
öreg édesapját. És nemesak szavakkal bizo-
nyítja ezt be, hanem szavait tettere váltva
mindjárt jól el is agyabugyálja a szerenesét-
len öregembert, majd azzal fenyegetőzik,
hogy anyja megverésének jogosultságát is be-
bizonyítja mindjárt. Strepsiades elkeseredé-
sében elrohan és lángbaborítja a minden jó-
érzést sárbarántó cinizmus és szófacsarás is-
kolóját, a „gondolkozdat“.

Amíg az athéni demokrácia a marathoni és
perikleisi nemzedék idején szabad, saját sor-
sukat intéző dolgozó tízezrek államát jelen-
tette, addig az emberekhez méltó jelen és az
állandó anyagi és kulturális emelkedést hozó
holnap elsősorban az építő, alkotó munka
eredményeképpen beteljesedő valóság volt.
Amint az athéni társadalom a szabad dol-
gozó kisexisztenciák tönkrementésével a vál-
ság szélére ért, az egyének és a közösség to-
vábbi haladásának, emelkedésének a társadal-
mon belüli előfeltételei kimerültek: valóság-
os emelkedés csak más görög államok elle-

ni háborúktól volt várható, de persze itt semmi sem garantálta, hogy Athén mindig felül marad; a háborún kívül pedig, tényleges továbbemelkedési lehetőség híján, nem maradt egyéb, mint a valóságtól elrugaszkodott tervezgetés, az utópia világába menekülés. Aristophanes, akit bánt a józan és tettekre váltható tervek helyébe lépő felelőtlen, illetve megvalósíthatatlan terv-faragás, szokott szellemességével próbálná jobb belátásra bírni honfitársait.

A felelőtlen háborús kalandok legjellemzőbbike — az, amelyikbe a kor már említett tipikus önző kalandorpolitika, Alkibiades segít belehajszolni a munka nélkül, hadizsákmány útján való meggazdagodásról álmodó lumpenproletár tömegeket éppúgy, mint az athéni nagyvállalkozókat, — az ún. szicíliai expedíció. Az egyik leghatalmasabb görög állam, Syrakusai elfoglalása, Szicília szigetének meghódítása, a dúsgazdag afrikai kereskedőváros, Karthago megszállása, s mindez egyetlen csapásra, — ilyesmiről ábrándoztak az athéniak 416-ban, hogy aztán három év múlva egy szörnyű katasztrófa, az egész athéni és szövetséges katona veszte, illetve rabszolgaként kőfejtésre hurcolása jósántha ki őket hiú képzelődésükből. Aristophanes az összeomlás előtt figyelmeztette őket úgy, ahogy a komédiáirás eszközével csak tehette. 414-ben színre vitte Madarak című vígjátékát. Ebben két semmi tisztességes dologra sem jó athéni kalandor, Peisthetairós és társa útnak indul, hogy valahol irtalmatlan messze hazájától s még messzebb mindattól, ami épeszű embernek valaha is eszébe juthat, keresse boldogulását. Rábeszélik a madarakat, építsenek várost az ég és föld közé. Ez a „Felhőkakukvár“ elzárja az embereket az istenektől: az emberek így ettől kezdve „Felhőkakukvár“ lakói részesítik tiszteltesen s az égi istenek is minden követelését teljesítik az ingyenélő várossalapítónak, még a szépséges Basileia istenlányt, a legfőbb hatalom megszemélyesítőjét is hozzáadják feleségül, mert különben éhen kellene halniok; „Felhőkakukvár“ t. i. nem engedi az istenekig emelkedni az ember bemutatja égő áldozatok füstjét a földről, pedig ez a füst az istenek eledele.

Amint az athéni társadalom válságáról bebizonyosult, hogy a háború nem könnyíti, ellenkezőleg súlyosbítja (a peloponnesosi háború ugyanis Athén hatalmának összeomlásával végződik 404-ben), — úgy kezdik háborús tervek helyett inkább a társadalom átszervezésétől a dolgok jobbrafordulását várni. Képtelen utópiák gombamódon szaporodnak, mintha bizony ezek kihúzhatnák a csávából a munkától iszonyodó polgárok államát! E meddő tervezetek ragyogó paródiája Aristophanes Nőuralom c. (392-ben előadott) da-

rabja. Az athéni nők férjeik ruháit elcsenve s magukat férfiaknak álcázva, megszavazzák a népgyűlésen a törvényt, amely szerint a jövőben az asszonyoknak kell a férfiak helyett az államot vezetni. Ezzel minden jóra fordul; az asszonyuralom első tennivalója megszüntetni a magántulajdon mindenre: ennivalóra, ruhára, rabszolgákra. Mindezt az eddigi tulajdonosok közösbe adják s onnan az állam mindenkinek juttat annyit, amennyire szüksége van. S hogy a szerelmi gyönyörök dolgában is igazságos egyenlőség uralkodjék, törvényt hoznak, mely kimondja: férfiúi erjük virágjában lévő fiatal emberek addig nem élvezhetik csinos, fiatal lányok szerelmét, amíg előzőleg erre igényt tartó csúnya vén banyák vágyait ki nem elégítették.

A most ismertetett Nőuralom s még inkább utolsó saját neve alatt színrevitt vígjátéka, a Plutos (mert ezutáni két darabját komédiáiró fiaik egyikének a neve alatt mutatta be) azt bizonyítja, hogy Aristophanes élete végén egyes vonatkozásokban kénytelen volt alkalmazkodni a megváltozott athéni társadalom viszonyaihoz. A közügy iránti szenvedélyes érdeklődés ellankadása mellett a napi politika szereplőinek és újdonságainak, a közélet pillanatnyi aktualitásainak a feldolgozása nem tarthatott olyan érdeklődésre igényt, mint egykor. Így témáját általánosabb társadalmi problémák adták s nem napi események. A darabok költői felépítésében is apróbb változások mutatkoztak. A kar, amely korábban a minden ügy intézésében buzgón bekapcsolódó athéni demos mintájára a közösség tevékeny részvételét szimbolizálta a vígjátékban, mostantól fogva jelentéktelen szerepet játszott csak; ugyanakkor teljesen elmaradt a régi komédia jellegzetes alkotórésze, az úgynevezett parabasis, amelyben a vígjátéki kar egy rövid időre kikapcsolódva a cselekmény menetéből, közvetlenül a közönséghez fordult, s így tolmácsolta a költő véleményét, tanácsait az időszerű kérdésekben, így gúnyolta ki a közélet visszasságait és egyes szereplőit, olyanokat is, akik éppen ott ültek a nézőseregben. Az utolsó Aristophanes-féle darab illetéknéppen már nem a java athéni demokráciát jellemző ó-attikai komédiának, hanem a hanyatlás előhaladtával megjelenő közép-, illetve új-attikai komédiának a műfaji jellegzetességeit mutatja sokhelyt. De Aristophanes a dolog lényegét illetően a változó műfaji keretben is megmarad annak, aki volt: napjai hanyatló társadalmát a java athéni demokrácia álláspontról kritizáló költőnek. Perikles kora megtalálta a módját, hogy az athéni gazdagokat fokozott mértékben megadóztatva keskenyebbre vonja a rabszolgatartók körén belül a szegény és gazdag közötti úrt. A IV. század hanyatló Athénjében a maga leplezetlen nyíltságában üt-

közik ki, hogy forma szerint lehet népuralom, valójában mégis a gazdag az úr, míg a szegény senki. Ez a végsőig éleződött ellentét ködlik fel a Plutos kómiкус cselekménye mögött. Plutos, a gazdagság istene vak; innen van, hogy sok semmirekélő ember jómódban él, míg derekabbak nyomorognak. Chremylos, egy atikái paraszt, aki fiát szeretné jobb sorsba juttatni, meggyógyíttatja Plutos szemét, mire a here életmódot folytató emberek (s mellesleg a világot rosszul kormányzó istenek is) egyszerre kicsöppennek a parazita bőségből. Persze az is kitetszik a vígjátékból, hogy Aristophanes nemcsak a tünetet, a vagyon kiáltóan egyenlőtlen elosztását látja, hanem a valódi mélyebb okot is megsejti: Penia, a szegénység istennője tiltakozik a gazdagság látóvátétele ellen, mert akkor a végén senki sem marad majd szegény, holott a szükség a legnagyobb jötevője az embereknek, ez kényszeríti munkára őket; ha mindenki meggazdagszik, még a rabszolgakereskedő munkáját folytatni is lustává válnak majd az emberek, és így még rabszolgá sem áll majd rendelkezésükre, aki a nélkülözhetetlen termelő munkát elvégezte. Penia érvelését megcáfolni nem tudja Chremylos —, amiben burkoltan benne rejlik, hogy a meglévő javak legigazságosabb elosztása sem sokat segíthet a társadalmi bajokon, ha egyszer a marathoni és periklesi idők még dolgozó polgárai eltűnnek a társadalomból, s minden szabad ember, gazdag és szegény egyként csak a munka nélkül ölebe hulló bőségre vágyik.

Mint a most elmondottakból kitetszik, Aristophanes subjektív szándéka kétségtelenül az volt, hogy egy letűnőben lévő, részben már le is tűnt periódusnak, a marathoni hősök és Perikles idejének egészségesebb viszonyait hozza vissza kora hanyatlásnak indult athéni demokráciájába. Vajon elmarasztalhatjuk-e a múltat visszakívánó tendencia miatt komédiáirónkat a haladás-ellenesség bűnében? Semmi esetre sem. Marx megállapítja: „... az egyes embert nem aszerint ítéljük meg, ahogyan önmagáról vélekedik.” Azt kell megvizsgálnunk, objektíve minő történelmi folyamatot szolgált ki, segített érvényesülni kora társadalmában az aristophanesi oeuvre, s ha ezt megállapítottuk, dönthetünk megnyugtatóan abban a kérdésben, vajon a haladást elősegítette-e, avagy gátolta azt Aristophanes működése. Az athéni társadalmat, Engels megállapítása szerint, nem a demokrácia tette tönkre (miként ezt mindig újra és újra „bebizonyítani” igyekeznek polgári tudósok, akik Aristophanest a többi ó-attikai komédiáíróval egyetemben rövidlátónak mondják, mert a demokrácia intézményeit helyeshi, csak kinövéséi ellen küzd): Athént a rabszolgatartás tette tönkre. Aristophanes korában azonban az antik világ termelőerői nem tartottak

még ott, hogy a rabszolgatartó berendezkedésnek egy fejlettebb renddel, a feudálissal való felcserélése időszzerűvé válhatott volna; márpedig Marxszal szölvá „az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani”. Így nem lehetett szó arról, hogy Aristophanes a rabszolgatartó rend felszámolásának ügyét szolgálja. A rabszolgatartó társadalom fejlődésének akkori stádiumában a továbbhaladás útja csak az lehetett, hogy az elcsenevezesedő közösség minél előbb adja át helyét egy új még valóságba nem jutott rabszolgatartó társadalomnak, amely magasabb fokon megismétel az egyszer lepergett folyamatot, egy lépéssel tovább tudja fejleszteni a termelőerőket. Aristophanes elszánt támadásai a demagógok és a lumpenproletariátusz athéni berendezkedés ellen objektíve oda hatottak, hogy ez a hanyatló rend nehezebben tudott akár csak ideiglenesen is konszolidálódni, „modus vivendi“-t találni; ezáltal képtelenné vált arra, hogy a feltörekvő új, bár szintén rabszolgatartó, de mégis magasabb fejlődési szakaszt jelentő makedon társadalommal sokáig dacolhasson. — Aristophanes a haladást szolgálta éppennygy, mint az az amerikai ma, aki Washingtonra vagy Jeffersonra hivatkozva fordul szembe a fasizálódással; nem mintha az Egyesült Államok számára a (maga idején haladó) múlthoz való visszatérés lenne a jövő útja; a jövő útja a szocializmus, de aki az utóbbinak legádázabban ellenfelét, a Mac-Carthismust elszántan támadja, objektíve akkor is szolgálatot tesz a haladás ügyének, ha a subjektíve szívtárványt kerget a jeffersoni demokrácia viszonyainak visszatérését várva és óhajtvá. Nem mérhetjük le években, hogy éppen Aristophanes működése eredményeképpen ennyi és ennyi idővel hamarabb kellett a válságba és csődbe jutott athéni (s általában görög polis) társadalomnak a vezetőszerepet átadnia egy új szakaszt képviselő rabszolgatartó társadalom kezébe, mint ahogy nem tudnók kiszámítani években, mennyivel gyorsította meg egy-egy kritikai realista regényíró, mondjuk Maupassant vagy Zola a polgári társadalom hitelének lejáratását, s ezzel a szocializmus hajnalpirkadását, — de hogy jelentős mértékben hozzájárult komédiáirónk a görög rabszolgatartó rend hanyatló felének gyorsabb lepergéséhez, ez nem lehet kétséges, s így az sem, hogy az emberi haladás meggyorsításában része volt.

Befejezésül lássuk Aristophanes úgynevezett békevígjátékait. Ezek saját korában ugyanabból a társadalmi alapfelfogásból, alapérzésből fakadtak, mint költőnk más alkotásai. Háborúk természetesen folytak az athéni demokrácia felemelkedő szakaszában is. De vagy honvédő és felszabadító háborúk voltak, miként a perzsák elleni hősi harcok, vagy legálább is epizódyszerű, a békés építőmunkát

hátterbe nem szorító összecsapások, amelyeknek azonnal fegyverszünettel, vagy békekötéssel vetett véget Athén, mihelyt a körülmények józan mérlegelése ezt javallotta. Perikles korát ehhez képest egészében mint békekorszakot tartja számon — és joggal — a történelem. Aristophanes ennek a korszaknak a híve, szenvedélyesen elítéli a görög világ első borzalmas krízisének, a véres peloponnesosi háborúnak athéni társadalmát, amelyben a boldogulást, emelkedést immár csak a fegyveres harctól váró elemek bizonyulnak hangadóknak: fegyvergyártó műhelytulajdonosok, kalandorpolitikuskok és tábornokok, s munka helyett mesés hadiszákmányról álmodozó lumpenproletárok. Komédiáirónk a békéért harcolva az ó-attikai vigjáték műfajának és saját csodás talentumának egész gazdag kellékárát megragyogtatja, s emellett az egyes osztálytársadalmak háborúban kiutat kereső hanyatlási szakaszai között, minden különbségük ellenére is, annyi a hasonlóság, hogy az aristophanesi békevigjátékok sok jelenete ma, közel két és fél évezred távolából is szinte a közvetlen aktualitás ízeled lép meg.

426—25 telén a spártaiak békeajánlatot tesznek Athénnek, mire Aristophanes 425 elején (a január-február hónapokban tartott Lenaia elnevezésű Dionysos-ünnepen) színe vízi Acharnaebeliék című darabját. A kar Attika egy falusi kerületének, Acharnaenak a lakóiból áll, akik szerfelett haragszanak a spártaiakra, mert azok feldúlták földjeiket, hajlékaikat. Majdnem megkövezik Dikaiopolist, aki látva az athéni tanács okatlan háborúpártiságát, magánemberként saját személyére szólóan békét köt a spártaiakkal. Dikaiopolis először Euripidestől kölcsönöz szánalmat ébresztő koldusgúnyát, amilyenben ez a tragédiatíró hőseit színe szokta léptetni, s ezzel igyekszik meghatni üldözőit; majd kimutatja, hogy a háború holmi semmiségeken tört ki, s egyáltalán nincs köze a nép érdekeihez. Erre az Acharnaebeliék (tehát a kar) egyik fele Dikaiopolis pártjára áll, míg a másik fele továbbra is kitart a háború folytatásának szükségessége mellett és a különbékét kötni merészeli Dikaiopolis ellen a kardcsörtető generálist, Lamachost hívja a színe. Midőn azonban Dikaiopolis fejére olvassa, hogy ő és a hasonszóru szájhősök fizetést kapnak nagyképű sürgölődésükért, míg a háború veszedelmeinek, szenvedéseinek javát a parasztokból lett katonák kénytelenek viselni, a kar másik fele is kezd Dikaiopolis pártjára állani. Hát még, mikor Dikaiopolishoz kezdik vásárra hozni a többi görög városok finom áruit, esemegeit, amelyeknek a háború miatt színét sem látta más Athénben! Betetőzi aztán Dikaiopolis sikerét, midőn ő maga vidám, igazi békebeli ünnepet megy megülni sok jó étellel, pajzán széplányok társaságában, míg ugyan-

akkor Lamachos, a hirtelen betörő ellenség elé kénytelen vonulni s aztán sérülve, jajgatva tér vissza.

421-ben (a Nagy-Dionysianak nevezett márciusi ünnepen) mutatta be Aristophanes Béke című darabját s röviddel rá, áprilisban léte is jött a béke Athén és Spárta között; nem Aristophanesen múlt, hogy a megegyezést rövidke idő után felrúgták a felek, s az ádáz vérontás tovább dúlt Hellas földjén és tengerén. Trygaios, a derék, szorgalmas attikai paraszt elhatározza, hogy az égbe száll visszahozni a földre a békét. Szolgáival paripául egy ganajtró bogarat tarttat jól, s aggódó gyermekeinek elmagyarázza, miért választotta éppen ezt a hátasállatot az utazáshoz. Az égben a házörzőnek hátrahagyott Hermestől hallja, hogy az istenek nem tudták tovább nézni azt az esztelenséget, amivel a görögök egymást mérszárolták, s ezért elköltöztek az ég magasabb régióiba. Csak „Háború“ maradt vissza, aki „Béke“ istennőt „Szürettel“ és „Ünnepélyel“, két kísérő szép leánnyal egy barlangba zárta, óriási sziklát hengerítve a bejárat elé. Szerencsére a „Háború“, aki éppen egy mozsárban szeretne porrá zúzni egy sor görög várost, kénytelen e művelethez új mozsárütőt keresni, mert a régiék, Kleon, az athéni és Brasidas a spártai háborús párt vezetői nemrég elestek. Trygaios az összes görögöket hívja: segítsenek elhúzni a „Békét“ elzáró sziklát, míg „Háború“ távol van; de bizony becsületesen csak az athéni parasztok dolgoznak a kő elhengerítésén, míg mások csak ímmel-ámmal húzzák a kötelet, vagy éppen séggel ellenkező irányban húznak. Mikor végre kiszabadul a „Béke“, a parasztok örömjongva indulnak földjeiket megművelni; Trygaios feleségül veszi a „Szüret“ leányt, s csak azok a fegyvergyártó műhelytulajdonosok járnak pórul, akik eddig a görögök vére hullásán gazdagodtak, és akiknek most nyakán maradt a sok háborús áru.

Miután a szicíliai expedícióban az athéni haderő színe-virága megsemmisült, s Athén szövetségeseinek egyrésze is elpártolt, minden józan ész azt diktálta, hogy Athén sietve kössön békét. Ezt a lépést kívánta elősegíteni Aristophanes 411-ben előadott Lysistrate c. darabjával (Lysistrate annyit jelent, mint „háborúbontó nő“). Míg a görög férfiak elvakultan vívják immár két álló évtizede harcuikat, az elszánt athéni menyecske, Lysistrate kezdeményezésére a hadban álló koalíciók vezető államainak, Athénnek és Spártának az asszonyai megállapodnak abban, hogy sztrájkba lépnek, nem fognak addig házastársi életet élni, míg férjeik végét nem vetik az áldatlan háborúnak. Eljárásuk hatékonyabbá tételére az athéni nők a fellegvárat, az Akropoliszt is megszállják, hogy a férfiak ne juthassanak az ott őrzött állami tartalékpénzekhez és ne

használhassák azokat hadi célokra. A férfiak végül sem állják a kielégítetlen vágyak kínjait, amiket a nők maguk-kelletésével s aztán az utolsó pillanatban való visszavonulásukkal a végsőkig fokoznak: megkötik a békét, a marathoni időkét, a perzsák ellen válllvetve vívott honvédő harcaikat idézve emlékeztetbe.

Közel két és fél évezrede már, hogy (egy ókori epigramma-író, a thessalonikei Antipater szavai szerint)

„Sűrűn hinti le zöld lombját az acharnai rep-
[kény,
Rátok, Aristophanes könyvei, égi művek!“

s, mégis a rengeteg évszázad távolából ma is tisztán szól a haladást elősegítő, a békét propagáló Aristophanes szava minden hecsületes dolgozó emberhez szerte a földön. De talán olyan közvetlenül, olyan élvezhetően senkihez sem szól, mint hozzánk magyarokhoz. Nekünk t. i. a magyar nyelv és stílus legnagyobb mestere, Arany János remek fordítása tolmácsolja s teszi mintegy nemzeti irodalmunk egy darabjává a 11 fennmaradt aristophanesi komédiát. Ennek köszönhető, hogy a görög szöveg ezerrétű szépsége teljes gazdagságában hathat a magyar olvasóra. A kardalok itt-ott szóhoz jutó meleg líraisága, a pergő, mindig feszült figyelmet ébrentartó drámai párbeszéd, a komikum változatos stílusesszközei: esküdözések és káromkodások, beszélő nevek és tréfás szóképzések, kétértelmű kifejezések és szójátékok, nevetető jelzők és a komoly tragédiát parodizáló dörgelemek, metaforák és megszemélyesítések, a művelt társalgási nyelvhez vegyített finomkodó, régieskedő, vagy rusztikus tájszólási nyelvezet alkalmazásai, — mindez többnyire olyan mesterkéletlen, eleven Arany fordításában, mintha eleve magyarul íródott volna. S Arany megvalósítja azt is, ami talán legnehezebb napjaink Aristophanes-fordítójának: a komikum olyan durva és obszcén elemeinek lényegében csonkítatlan és mégis a mai ember számára is olvashatóvá tompított visszaadását, amelyek hangfogó nélkül ránk művészietlenül hatnának, de amé-

lyek elhagyása torzová silányítaná a görög eredetét. A gyermeknek sok minden jól áll, ami a meglett embernél neveletlenség; innen van, hogy a Marx szerint az emberiség gyermekkorát képviselő görög művészet ó-atukai komédiája, amely költőnk idején mindössze 50 éve vált irodalmi műfajjá, telítve van még az ősközösségi világ maradványait őrző parasztünnepek vaskos, földszagú tréfacsinálásával, mosdatlan szájú gúnyolódásával; s bár Aristophanes kétségtelenül joggal dicsekedhetett azzal, hogy a tudatos politikai nevelő törekvés központba állítása mellett sok öncélú trágárság kiküszöbölésével is hozzájárult a vígjáték megneveléséhez, — a mi szemünkkel, az emberiség felnőtt korából visszanézve ő sem egyéb, mint akinek Geothe mondotta: „A Gráciák neveletlen kedvence“.

Mit mond a messzi évezredek távolából a ma is tisztán felénk csengő aristophanesi szó? Először azt, hogy időállót, nagyot, igazán értékeset csak az alkothat, aki úgy él együtt az őt körülvevő közösséggel, aki olyan felelősnek érzi magát a társadalom élete alakulásáért, — mint komédiaírónk egykor. Másodszor azt, hogy a közügy szolgálatában csak akkor járunk helyes úton, ha ez az út a haladás, a jövő irányába mutat, — mint ahogy objektíve a haladás útján segítette előrejutni a rabszolgatartó társadalmat Aristophanes valaha. Harmadszor azt, hogy a tömegek uralma, a demokrácia a haladás nagy előrelendítője, — mint amilyen java idején, Aristophanes nevelkedésekor a szabad polgárok számára az athéni demokrácia volt. Negyedszer azt, hogy igazi demokráciát s így lendületes haladást is hiába várni egy társadalomban, amely lenézi a munkát és dologtalanul szeretne boldogulni, — miként az Aristophanestól olyan kíméletlenül leleplezett hanyatló athéni világ hangadóit tették. Végül azt, hogy az emberi boldogság, a munka életeleme a béke; minden erővel alkotó békéért harcolni a háború vér- és kintengerén élősködők ellenében a legszen- tebb emberi kötelesség, — amelyet olyan híven teljesített 2400 esztendeje az Akropolis márványcsodái tövében Aristophanes.

Szádeczky-Kardoss Samu